

TUHOISA TULIPALO VALKEAKOSKELLA

Silminnäkijöiden kuvauksia vuoden 1901 suurpalosta

Ari Sirén

Vuonna 1901 Valkeakosken paperitehdas tuhoutui täydellisesti suuressa tulipalossa. Tuli tuhosi keskeisimmän osan tehtaasta eli Myllysaaressa sijainneen paperitehtaan ja sen kanssa samassa rakennuksessa olleen tehtaan vanhan puuhiomon. Palon jälkeen, 19. ja 20. maaliskuuta kruununvouti Sigurd Schreck piti kuulustelun, jossa kuultiin joitakin tehtaassa palon syttyessä työskennelleitä. Tämä artikkeli perustuu näiden kuulustelupöytäkirjojen sisältämiin silminnäkijäkertomuksiin. Kuulusteltujen työntekijöiden toimia analysoitaessa on käytetty apuna Ab Walkiakosken tehtaan palkkakirjoja, matrikkelia ja vuokraluetteloita.

Perjantaina, maaliskuun viidentenätoista vuonna 1901 tehtaan palopilli herätti ulvonnallaan valkeakoskelaiset vähän ennen yhtätoista illalla. Paperitehtaan teknillinen johtaja insinööri Jakob Solin oli juuri ennättänyt nukahtaa, kun pilli alkoi soida. Hän pukeutui kiireesti ja kiiruhti Myllysaaren paperitehtaalte. Paikalla hän saattoi vain todeta, että liekit löivät korkealle ulos hollanterisalin ikkunoista tehtaan eteläisellä,

kosken puoleisella seinällä. Sama pillinvihellys oli herättänyt myös korjauspajan mestarin Efraim Granstedin. Hänkin kiiruhti pikimmiten Myllysaareen ja saattoi isolta sillalta tehdä saman havainnon kuin insinööri Solin.

Myllysaaren vanha puuhiomo sijaitsi tehdaskompleksin osana kosken reunalla. Siellä työskenteli Kustaa Lindholm, jolle oli uskottu neljän hiomakiven hoito. Suunnilleen kello 22.30 jokin puupalikka tärttui hiomakiven ja puristimen väliin ja jarrutti konetta. Lindholm kiirehti heti pysäyttämään hiomakonetta käyttävän vesiturbiinin hiomon alemmassa kerroksessa, palasi takaisin koneen luo ja poisti palikan. Hän tunsu ilmassa lievää palaneen käryä mutta ei nähnyt liekkejä. Voimansiirrosta hiomakoneille käytettiin kumiremmejä, jotka olivat ennenkin kuumentuneet ja päästäneet ilmaan palaneen hajua. Lindholm päätteli kaiken olevan kunnossa ja kävi alakerrassa käynnistämässä koneen uudelleen.

Samassa kerroksessa, missä hiomakoneen turbiinin hallintalaitteet olivat, oli myös paperikone. Paperikoneella työskennellyt Hilda Grönholm haistoi myös savua, mutta hänkään ei nähnyt tulta. Lindholm oli alhaalla käydessään huomannut käryävän hihnan ja nähtävästi maininnut siitä leski Grönholmille. Hilda Grönholmin mukaan

hiomakone oli ollut pysähdyksissä tuskin kymmentä minuuttia.

Tehtaan käyntiä valvoi sinä yönä kokenut paperimestari Juho Daavid Malin. Hän oli hieman ennen puolta yhtätoista kulkenut hollanterisalista vanhan hiomon kautta alakerran liimakeittiöön mukanaan pannu, jossa keitti itselleen kahvia. Hieman myöhemmin hän palasi takaisin samaa tietä juodakseen kahvin konttorissaan vanhan pakkakamarisalin ja vanhan hiomon kulmauksessa. Juuri kun hän oli päässyt konttoriinsa ja aikoi paneutua kahviinsa, kuului Hilda Grönholmin huuto: "Lindholmin hiomakiven remmi palaa!" Malin ryntäsi ulos konttoristaan ja näki liekkien lyövän lattiassa olevasta remmien aukosta.

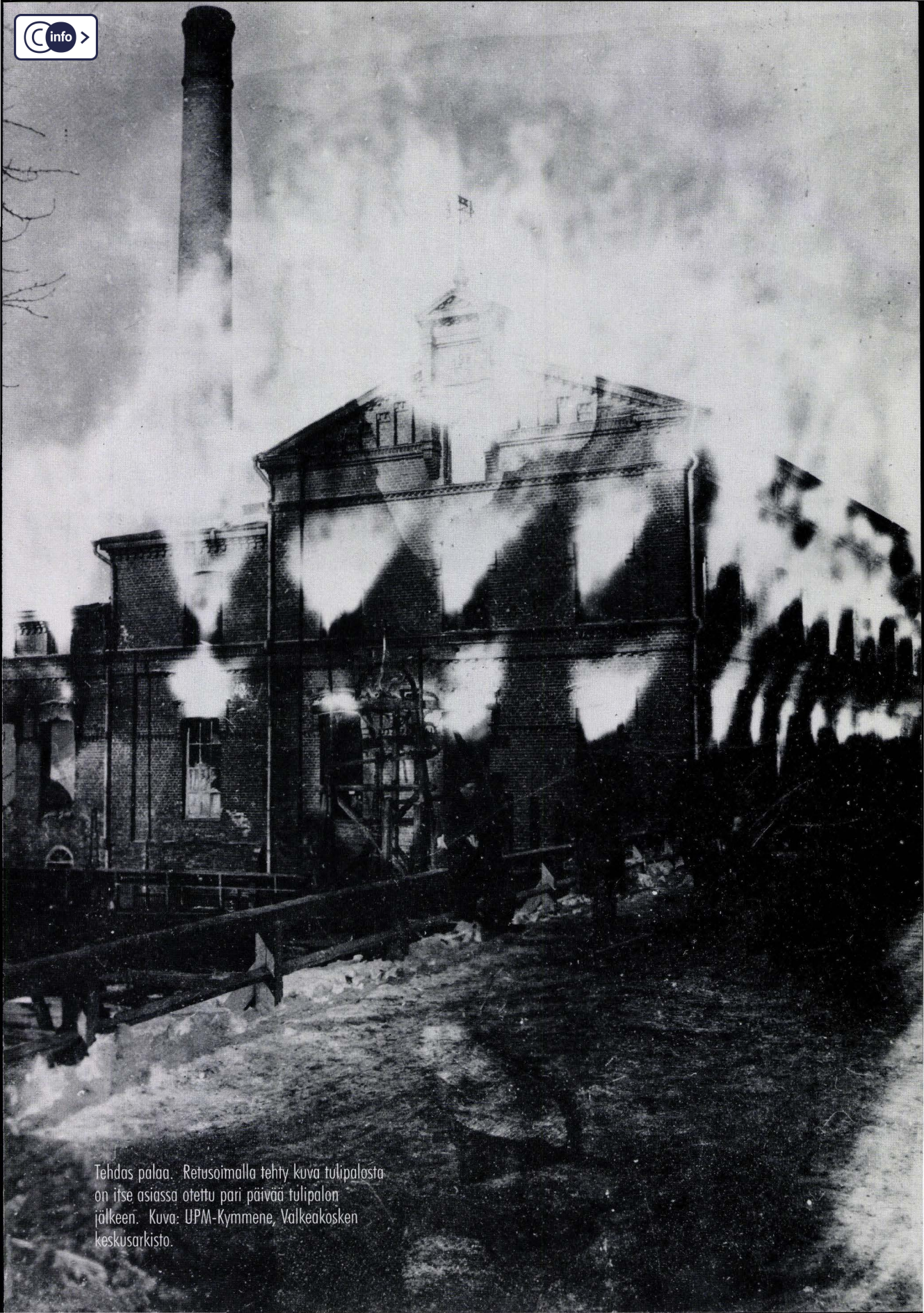
Saman huudon kuuli myös Lindholm. Pysäyttäessään hiomakoneen hän huomasi liekkien lyövän lattiassa olevasta aukosta.

Hän yritti sammuttaa liekkejä lappamalla ämpärillä vettä hollanterista tuleen. Hollanterimies August Salonen oli myös jo aikaisemmin haistanut palaneen käryä. Hän kertoi käyneensä alakerrassa ja nähneensä, kuinka hiomakoneen pyörivästä kumiremmistä lensi palavia kuminkappaleita. Hän oli palannut työpaikalleen, koska mitään palonvaaraa ei hänen mielestään sillä hetkellä ollut. Hetken kuluttua käry jälleen levisi. Salonen katsoi remmien aukosta alakertaan ja näki remmin olevan tulossa.

Salonen ryntäsi alakertaan sammuttamaan palavaa remmiä. Sähkövalot sammuivat ja portaikko oli täysin pimeä ja paksun savun täyttämä. Salosen täytyi palata hollanterisaliin, missä hän yritti saada vesihanasta suihkun liekkeihin. Vahva savu esti kuitenkin pelastusyrietykset. Salonen pelas-

Valkeakoski 1890-luvun lopussa. Vasemmalla olevan paperitehtaan seinän takana oli vanha puuhiomo, josta vuoden 1901 tulipalo sai alkunsa. Kuvan riipusilta yhdisti kosken vastarannalla olleen Kemmon puuhiomon paperitehtaaseen. Taustalla oikealla on Sorrin mylly, joka saatiin varjeltua palolta. Kuva: UPM-Kymmene, Valkeakosken keskusarkisto.

Tehdas palaa. Retusoimalla tehty kuva tulipalosta on itse asiassa otettu pari päivää tulipalon jälkeen. Kuva: UPM-Kymmene, Valkeakosken keskusarkisto.

Vuoden 1901 suurpalo tuhosi pahoin Valkeakosken paperitehtaan. Osa tehdaskompleksin rakennuksista oli peräisin 1870-luvun alusta. Tiiltä olivat lähes ainoastaan ulkoseinät. Kuva: UPM-Kymmene, Valkeakosken keskusarkisto.

tautui ovesta kosken yli Kemmon hiomoon vievälle sillalle.

Lindholm katsoi toivottomaksi yrittää sammuttaa palavaa remmiä pelkän vesiämperin avulla. Tuli tarttui nopeasti kuiviin puurakenteisiin ja paperimassan sekainen vesi tuntui vain lisäävän savua. Hän lähti pyrkimään alempaan kerrokseen mukanaan letku, jonka sai liitetyksi alakerran palopostiin, mutta savu ja kuumuus ajoivat hänet nopeasti ulos palavasta salista. Sen jälkeen hänen onnistui paeta tehtaan pihalle.

Hilda Grönholmin kanssa oli samassa työssä Amanda Kalliomäki. He huomasivat savun ja liekit ollessaan siivoamassa hiomosalia. Grönholm jätti siivouksen ja juoksi seuraavaan kerrokseen varoittamaan tulipalosta.

Toista paperikonetta ajoi paperikoneenhoitaja Karl Gustav Rundberg. Hän oli haistanut savun ja lähtenyt hakemaan sen

alkuperää hiomon alakerrasta, joka oli samalla tasolla paperikonesalin kanssa. Siellä hän näki palavien remminkappaleiden sinkoilevan katossa olevasta remmin aukosta. Lattia oli onneksi märkä, joten mitään palonvaaraa ei näyttänyt olevan. Rundberg palasi koneelleen jatkaakseen työtään. Tuskin viittä minuuttia ennätti kulua, kun kollerimies Aatu Wuorinen tuli sanomaan, että hiomon alakerran katto palaa. Rundberg otti koneelta letkun ja ryhtyi sammuttamaan hiomoa. Joku työtovereista kutsui hänet pian pois, koska oli huomannut tulen levinneen läpi katon vanhaan pakkakamariin, paperikone kakkoisen yläpuolelle. Rundberg katsoi parhaaksi poistua tehtaasta ja kiirehti ulko-ovelle. Vasta siellä hän huomasi olevansa puukengissä – hän oli jättänyt saappaansa paperikoneelle. Hän kiiruhti takaisin hakemaan saappaitaan palavasta salista, mutta tuli levisi nyt sellaisella voimalla, että hän ei

voinut enää palata samaa tietä ulos. Rundberg iski ikkunan rikki ja hyppäsi sitä kautta Kajaanluodon vesirännille.

Paperikone kolmosen hoitaja Juho Oskari Ström havaitsi massan tulon koneelleen loppuvan ja lähti selvittämään syytä hollanterista. Siellä hän tapasi Lindholmin ja Salosen ja näki remmin roiskivan palavaa kumia ympäriinsä. Ström ja mestari Malin noutivat paikalle käsiruiskun sammuttaakseen sillä palon. Sankka savu ajoi heidät pois hiomosta, ja Ström katsoi parhaaksi ensinnä huolehtia omasta koneestaan, joka oli edelleen käynnissä.

Mestari Malin havaitsi sammutusyritykset vanhassa hiomossa mahdottomiksi, ainakin pelkän käsiruiskun avulla. Hän meni tehtaan kattilahuoneeseen antaakseen palohälytyksen ja käynnistääkseen höyrykäyttöisen paloruiskun. Noin klo 22.50 soi tehtaan pilli herättäen kyläläiset.

Kattilahuoneelta Malin otti joitakin työmiehiä avukseen viemään letkua hollanterisalin kautta palavaan hiomoon. Sankka savu esti kaikki yritykset. Miehet työnsivät letkun portaita myöten alakertaan, mutta savu ja pimeys olivat sielläkin yhtä läpikulkemattomia. Kaiken lisäksi letku tarttui kiinni johonkin ja se täytyi jättää liekkeihin. Malin yritti nyt päästä yläkertaan avaamaan vesijohtojen venttiilit saadakseen veden tulvimaan kerrokseen. Savu ja kuumuus tekivät tämänkin yrityksen mahdottomaksi, ja Malinin täytyi paeta portaita ykkös- ja kakkoskoneiden kautta ulos.

Kun kesken uniensa herätetty mestari Efraim Granstedt saapui palopaikalle, hän näki, että useita paloruiskuja oli otettu ulos palokalustuhuoneesta ja höyrypumpulta viety letku hollanterisaliin. Yhdessä Malinin, rullamies Petteri Nissisen ja eräiden muiden kanssa hän yritti saada letkun ulos, mutta he eivät onnistuneet. Granstedt päätti pelastaa sen mitä pelastettavissa oli: hän katkaisi letkun veitsellään, jotta edes osa siitä saatiin käyttöön.

Tekninen johtaja Jakob Solin saattoi saapuessaan todeta palon sammuttamisen mahdottomaksi. Hänen käskystään tehtaan höyrykattiloiden alta sammutettiin tuli, jotta kattiloiden räjähdysvaara pienenisi. Malin oli jo käynnistänyt pumpun, joka saattoi toimia niin kauan kuin painetta riitti.

Pelastaakseen neloskoneen Solin puratti salin ja kattilahuoneen välisen puisen sillan. Salin ovelle tuotiin käsiruisku. Tuli levisi kuitenkin nopeasti hollanterisalin vintin, uuden pakkakamarisalin ja ikkunoiden kautta ja ruisku joutui perääntymään.

Uuden Kajaanluodon hiomon pelastaminen oli seuraavalla sijalla. Hiomon katolle komennettiin miehiä sammuttamaan palon-alut, joita tehtaasta lentävät palavat kappaleet sytytivät. Tervasaaren höyryruiskusta saatiin vettä suojaamaan Kajaanluotoa ja sinne koskesta johtavaa suurta yhdysränniä.

Kosken vastarannalla sijaitsi myllyjen välissä vanha puinen Kemmon hiomo. Varsjellakseen sitä tulelta Solin käski repiä alas tehtaalta hiomoon johtavan puusillan. Molemmat hiomot, Kajaanluoto ja Kemmo, saatiinkin pelastetuksi.

Myllysaarella tehtaan välittömässä läheisyydessä sijainneet konttori- ja postirakennus suojattiin palopurjeella ja ruiskuttamalla vettä rakennusten seiniin. Kosken vastarannalla ollutta Sorrin myllyä suojausi kylän suurin käsiruisku. Palontorjunta- ja sammutustöistä vastasi kylän vapaaehtoinen palokunta, joka oli perustettu kymmenkunta vuotta aiemmin.

Palava tehdas oli kosken ja kanavan välissä. Vettä siis piti olla riittävästi. Ongelmaksi tuli riittävän tehokkaiden pumppujen ja letkujen puute. Suurin, höyrypumppuun sopiva letku oli jouduttu katkaisemaan, eikä toista ollut varalla. Pienellä kalustolla saatettiin vain estää tulen leviäminen.

Walkiakosken tehtaitten isännöitsijä Sigvard Lagermarck oli tuona onnettomana perjantaina Helsingissä. Saapuessaan lauan-

taina 16. maaliskuuta Valkeakoskelle hän näki tehtaan tuhoutuneen. Myllysaaresta oli jäljellä vain seinät. Tehdas oli palovakuutettu liki 1,5 miljoonasta markasta. Koska höyrypannut, osia paperikoneista ja jokunen hollanteri katsottiin vain osittain vahingoittuneiksi, sai yhtiö vakuutuslaitoksilta vain noin 1 milj. markkaa. Kun tehtaan todellinen arvo oli ollut vakuutusarvoa suurempi, jäi korvaus paljon alle yhtiön toivoman. Se riitti kuitenkin tehtaan jälleenrakentamiseen, yhteen uuteen paperikoneeseen sekä erinäisiin apukoneisiin.

Erilaisia kertomuksia

Hiomakoneen vetoremmistä alkunsa saanut tuli tuhosi yhden maan suurimmista paperitehtaista. Palosta tehdyn selvityksen mukaan ei sille löydetty ehdotonta ja lopullista syytä. Syttymispaikka oli kuitenkin vanha hiomo, joka oli samassa rakennuskompleksissa paperitehtaan kanssa Valkeakosken Myllysaareissa.

Palolle ei yritetty löytää syyllistä. Kuulusteluissa hiomakoneen käyttäjä Kustaa Lindholm, jonka työmaalta tuli sai alkunsa, tunsikin kuitenkin tulleen kohdelluksi potentiaalisena syyllisenä. Syttymissyiksi todettiin lopulta tekninen vika.

Hiomakoneenhoitaja Lindholm tunsikin olevansa syytettynä koko tehtaan palosta. Tämä saattoi vaikuttaa hänen kertomukseensa. Hän kertoi yrittäneensä sammuttaa paloa ensin massansekaisella vedellä ja myöhemmin yrittäneensä viedä paloletkun hiomon alakertaan. Asiakirjojen puuttuessa on mahdotonta sanoa, katsoiko Yhtiön johto Lindholmin syylliseksi vai ei. Työnsä hän kuitenkin menetti hiomon tuhouduttua. Vuonna 1902 Lindholm oli pienimässä panna-huoneeseen vietäviä polttopuita 1,80 mk päiväpalkalla. Aiemmin palkka oli ollut 2,00 mk päivältä.

Tehtaassa oli palon syttymishetkellä normaali määrä työntekijöitä. Ilman Kajaaniluodon hiomoa tehtaan työntekijävahvuus oli 161 henkilöä. Työpäivä kesti vielä tuolloin 12 tuntia. Todennäköisesti jo tuolloin oli käytössä järjestelmä, jossa vuoronvaihto tapahtui kello 6.00 aamulla. Palon syttyessä työssä ollut vuoro oli siis jo odottamassa vuoronsa päättymistä.

Tehtaassa palon syttymishetkellä olleiden tai sinne pian saapuneiden kuulusteluista käy ilmi kaksi seikkaa. Ensinnä haastatellut jakaantuvat aktiivisiin sankareihin ja statisteihin. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat Malin, Lindholm, Rundberg ja Salonen sekä Granstedt. Heidän kaikkien päiväpalkka ylitti kahden markan rajan. Statistien ryhmään jäävät Ström, Vuorinen, Grönholm, Kalliomäki ja Nissinen. Näistä kahden markan tason ylittivät vain Ström ja Nissinen. Toiseksi kuulustelupöytäkirjaan annetut lausunnot ovat hyvin yhdenmukaisia. Ainoa ero on siinä, missä vaiheessa kumihihna alkoi viskellä palavia kappaleita ympäriinsä. Todennäköisesti Salosen kertomuksessa myöhemmin saatu tieto on muuttanut totuutta. Toinen mahdollisuus on, että Salosen antama ajoitus heittääkymmenen minuuttia. On epätodennäköistä, että kaksi ihmistä voisi olla huomaamatta palavia kuminpaloja roiskivaa hihnaa. Rundbergin osalta ajoitus todennäköisesti on epätarkka, ja hänen arvionsa näyttää siksi tukevan Salosen kuvausta. Salosen yrityksiä estää palon leviäminen ei ainakaan palkittu, koska hän joutui palon jälkeen tyytymään huonommin palkattuun työhön.

Kun vertaa aktiivisten ja passiivisten sosiaalista taustaa keskenään, huomaa helposti, että aktiivinen ryhmä edustaa selvästi työläisyhteiskunnan ylempää ryhmää. Passiiviset puolestaan kuuluvat vähävaraisempaan osaan. Kaikki palon sammuttamiseen aktiivisesti osallistuneet asuivat omissa taloissaan. Vuorisen tilanne

ei ole aivan varma. Hän on saattanut olla joko mäkitupalainen tai asunut vaimoineen vuokralla. Talon omistaneista on myös huomattava, että he Malinia lukuunottamatta asuivat kylän pohjoispuolella, ABW:n omistamien Salon kylän talojen maalla. Ainoastaan Vuorinen asui eteläpuolella, Valkeakosken Sorrin maalla. Asumismuoto osoittuu tässä yllättävän hyväksi mittariksi. Kun vuosina 1908 – 1909 kartoitettiin maan paperiteollisuuden työntekijöiden asumisoloja, osoittautui, että Valkeakoskella asuttiin maan keskiarvoa väljemmin. Syynä tähän oli todennäköisesti se, että vuonna 1908 asui tehtaan noin 500 työntekijästä 57 % omassa talossaan. Koko maan vastaava luku oli 24 %. Toisten työläisten tai vastaavien omistamissa asunnoissa asui vuokralla 40 %. Vain muutama asui yhtiön asunnossa. Tämä kertoo sen, että census hankkia oma talo ei ollut järin korkea. Ero työläisaristokratian ja alemman ryhmän välille

syntyi asumismuodon perusteella paljon helpommin kuin kaupungeissa. On mahdollista, että työntekijöiden toiminnassa vuoden 1901 palossa tulevat jo näkyviin ne ristiriidat, jotka osaltaan olivat tekemässä Valkeakoskesta Suomen mustinta yhdyskuntaa vuonna 1918.

Painamattomat lähteet

Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiön (YPOY) arkisto, Valkeakoski
 Aktiebolaget Walkiakoski, hallituksen pöytäkirjat v. 1901
 Arbetarematrikkel (367)
 Tonhtiasiakirjat
 Palkkakirjat, Myllysaari, 155, 156
 Sääksmäen kirkonarkisto, Valkeakoski

Kirjallisuus

Matti Autio - Toivo Nordberg: Vuosisata paperiteollisuutta I, Valkeakoski 1972
Eino Jutikkala: Suomen mustin yhdyskunta vuonna 1918
Olli Vuorinen: Valkeakosken historia I, Valkeakoski 1972

Myllysaaren jälleenrakennettu paperisali, uusi pakkakamari 1900-luvun alkuvuosina. Salin katossa erottuvat uusien sprinkler-sammuttimien putket. Kuva: UPM-Kymmene, Valkeakosken keskusarkisto.

